

Ma tõstsin käe isamaa vastu

Edgar Sein

Avaldatud järjejutuna ajalehes Rahvaleht 17. novembrist kuni 10. detsembrini 1937.

13 aastat tagasi...

Varane detsembrihommik. Tänavail muda, õhukest jääkirmet, taevas pilvesagarais, õhk niiske, läbi pimeduse vilguvad üksikud gaasilaternad. Turu suunas kolisevad maameeste vankrid. Üksikud töölised ruttavad tehasesse tööle. Kell on pool 6. Kriiksuvad võrtsipoodide ukseid, kolisevad piimanõud, kuulduv üksikuid inimhääli. Kusagil vurab auto, kordnik käib postil, läikiv kummimantel seljas, rahulikult edasi-tagasi. Vana 700-aastane Tallinn magab rahulikku und, on iga minut virgumas, teades, et teda ootab hall argipäev oma igapäeva töödega.

Siis korruga plahvatusmürts – üksikud püssipaugud, kuulipilduja tatatamine, uus plahvatus, paugud. Kordnik jääb kuulama – mis see oli? Paugud kostsid üsna lähedalt, nagu Tondilt. Ega ometi mingi varahommikune takitaline õppus? Piki tänavat tuleb jõuk mehi alla, kordnik katsub kõheldes revolripära ja jääb valvsalt seisma. Mehed tulevad vaikselt, neid võib olla 4–5 inimest. Kordnik astub paar sammu edasi ja püüab läbi pimeduse näha, mis mehed need on. Ei või ju kunagi teada.

Siis imekiirelt on meestejõud kordniku kohal. Üks pikk mees astub laternatule valgusel kordniku poole ja käsutab: „Andke oma relv ära, Tallinnas on töörahva valitsus!“ Kordnik silmitseb pikka meest. Nagu udust kerkib talle pilt silme ette. Jah, see pole võimatu, see mees - ta on ju Jaan Anvelt, Eesti punaste kardetav juht. Kohusetruu kordnik haarab relva järgi, ent samas välgatab pimeduses kaks-kolm korda, sähvatab tuli mitmest relvast korruga valvuritele.

Jõuk liigub edasi. Kaugusest kostab pauke, plahvatusi, kordnike vilet...

On 1. detsember 1924, punased lööksalgad tegutsevad linnas. Nad on võimu haaramas, tappes ja hävitades halastamatult kodanlise korra kaitsjaid. Mässu juhib kommunist Rot, millise varjunime taga peitub Jaan Anvelt. Teda abistavad säärased vanad kommunistid nagu Kägu, Vanja, Sommerling, Pälson, Kreuts, Lillakas. Töörahvas mässab, kuid kogu töörahva mässuline „esindus“ pole suurem kui 300 inimest, neist pooled hoiavad relva peos esmakordselt.

Paar tundi kestab nende jõuetute löögirühmade nõrk tegevus, siis normaalne kord jälle jalule seatud. Mässumehi lastakse maha tulevahetusel, antakse sõjakohtu alla, tabatakse piiril, osa „kindraleid“ põgeneb siiski. Ja lõpp on Eesti pahempoolsel töölisliikumisel.

Minu koolipoisilikud unistused

Olen nendest mässumeestest vist ainuke, kes vaba mehena ringi kõnnib, olles oma karistuse kandnud. Vast ehk oleks mu saatus kujunenud pisut teiseks, kui ma noil veriseil päevil poleks olnud nii noor – 16-aastane. Kõik ülejäänud selle öö tegelased on kas surnud, viibivad vangistuses või on redus Venemaal. Ent arvata on, et üle piiri pääses neid vaid väike osa. Pealegi pole mu ülesanne teha statistikat ja mõista kohut, tahan vaid jutustada siinkohal lühidalt vaid omaenda mälestusi sellest meelesöövivast päevast, mässuhommikust ja muusse asjasse puutuvast.

Minult on varasemalt korduvalt küsitud, et kuidas ja ometi sattusid mässumeeste hulka? Olen kõigile sääraseile küsijaile vastanud lühidalt, et ma seda isegi ei tea. On kaheldud, arvatud, et ma midagi salgan, ent pole siiski nii. Nüüd – 13 aastat hiljem, võin kainelt vaadelda tolleaegseid sündmusi, et vastata selle peale paari-kolme lausega see käiks üle jõu vist suurtelgi sõnameistritelt.

Käisime tol ajal ühes kohalikus koolis, kus kurbade sündmuste rullumise ajal olin lõpuklassis. Mäletan, erilise hardumusega kandsin abiturientimärki. Sest selle märgi soodustusel pidin astuma tulevasse ellu, rajama endale tuleviku, perekonna ja täitma osa ühiskonnas vaikse ning rahuliku tööga – nii nagu kõnelesid mulle minu unistused.

Aga tegelikult elu murdis kogu selle õhulosside kvartaali pihuks ja põrmuks, lammutas nad niiöelda halastamatult. Ja nüüd, millal sündmused küll aastaid möödunud ja mul kogu selle looga vahekorrad likvideeritud, on siiski jäänud tollest ajast üks vältimatu mälestusmärk hingele – saavutamata sisemine rahu.

Meid oli koolis kenake grupp poisse, kel olid kirjanduslikud huvid, kes väljaspool kooli tegutsesid teatavate vaimliste küsimustega, tundsid huvi ühiskondlike probleemide vastu. Lugemise innukalt kirjandust ja andsime välja klassi-ajakirju. Mina olin nende ajakirjade juures toimetajaks, kirjutasin novelle ja illustreerin. Katsetasin isegi näidenditega, ühesõnaga kõigega, mis kuidagi viisi oli kirjandus. Samuti oli meil suur huvi ajakirjanduse vastu, milles nägime mingit salapärast ja võluvast sõnarelva kandjat.

Jõuame sotsialistlike ideedeni

Meis kees kange tung „midagi“ korda saata. Mis see midagi oli, selle kohta puudus meil endilgi selgus. Võib-olla, oleks me olnud mõned aastad vanemad, siis selle „midagi“ oleksime saanud sooritada vabadussõjas. Aga kange tegutsemistung ei andnud rahu. Mäletan, kuidas tol ajal tegutsemisihas lausa põlesime. Et oma eesmärgi paremini taotleda, seks asutasime kooli kirjandus-karskusringi, mille asutamist klassivanem, eesti keele õpetajanna, kõigiti õhutas. Millegipärast aga (miks, selle põhjused on mulle tänini segased) pedagoogikanõukogu selle ringi põhikirja ei registreerinud. Võib-olla näis neile asutajate seltskond liiga sotsialistlikuna. Jah, sotsialistlikud ideed olid meieni jõudnud. Oma arust olime ju kultuurilised noored eestlased, kes põlgasid kõike „lääget rahvuslikku“ ja asetaside ennast end vaimus kõrgemale astmele. Tuglas, Suits, Tammsaare, Metsanurk – need mehed kujundasid meie maailmavaate ja lõpuks sattusime kuidagi sotsialismi teele. Eriti vihastas mind tol ajal majandusainete õpetaja, kes igal võimalikul kombel kapitalismi ainuvalitsust õigustas ja sotsialismi maha tegi. Ent see oli meie noorte ja tundelikkude idealismihingedele valus kanda. Mida rohkem ta sotsialismi ja kommunismi laitis, seda enam me küsimuse vastu huvi tundsimine.

Teisest õppeaastast peale oli meie klassis ka Richard Vakman, Venemaal viibiva kommunistliku tegelase vend. Tema märgates meie huvi sotsialismi vastu, muretses ohtralt sotsialistlike küsimusi käsitavat kirjandust. Sel kombel liginesid meie kooliraamatute hulka teosed nagu Marxi „Kapital“, „Kommunistlik diktatuur“, „Klassivõitluse“ eksemplarid ja muud säärast värki. Uurisime ja arutasime – lugu tundus pagana põnevana. Küsisime endalt, et kuidas siis maailm nii valesti on üles ehitatud, miks ei taotleda paremust, miks ei ole kõikjal maksmas sotsialistlik režiim? Vastus neile küsimustele jäi ka kõige suurema uurimise peale saamata ja meis pulbitses „midagi“ tegemise iha uues ja hädaohtlikumas suunas. Olime väikse sõrme

märkamatuult müünud kuradile, nüüd ta hakkas tervet kätt nõudma. Selle käenõudmise juures oli isiklikult esimeseks sammuks pooleldi koomiline lugu.

Panen kooliõpetaja „lehte“...

Ma olin nimelt majanduslikes ainetes hea õpilane, ent asja kippus tumestama sama aine õpetaja ülipisike numbrite märkmik. Selles olid imetillukesed ruudud ja õpilaste nimed tihedalt kirjutatud. Pingi- kui ka nimekirjanaabriks oli mul tol ajal praegune jalgpalliinternatsionaal S.

Tol mehel läks kord kaubandus-artimeetikas viltu. Õpetaja „väänas“ nime taha vägeva number 2. Veerandaastal õpilaste saavutusi hinnates kuulutas ta nii mulle kui ka S-le, et oleme kaubandusartimeetikas nõrgad ja asi selge. Püüdsin protestida, kuid kääbusraamatuke ei toonud mulle õigust. Näitas, et ennäe, su nime taga on ju 2. Muidugi oli, aga 2 alumine pool oli S. nime taga. Asi lõppes sellega, et sooritasin proovitöö, mida õpetaja hindas 4-ga. Noh, nüüd saime S-ga jõuluks mõlemad tunnistuse peale nr. 3. Ei protestinud, hea, et see imeraamat rahuldavagi välja tõi. Aga säärast hindamisviisi mujal maailmas vist enne ega pärast pole olnud, et kaks õpilast saavad niiviisi rahuldava.

See näris hinges edasi, see neetud 3, sest ma tahtsin ihust ja hingest paremat saavutada. Suvevaheajal tulin mõttele, et panen selle kapitalistliku ilmakorra apostli õige „punasesse lehte“. Kirjutasin tema suhtumisest sotsialismi mõnerealise sõnumi hinge kinni pidades Vaksali puiesteele, kus selle lehe toimetuse asus. Sõnumi võttis vastu pärastine põrandaalune Malmberg ja lausus lakooniliselt, et kui midagi kooli kandis lahti, saatku ma veel!

Oh, sa aeg – kus oli paari sõbraga nalja, kui see sõnum ilmus. Ent sügisel kooli minnes oli endal hirm nahas, et kui uurivad välja, ega siis muud kui koolist minema! Mees naeris ka, et teda pandud lehte ja naeris sõnumi kirjutaja välja, sest seal leidis üks kirjaviga. Kui õpetaja mulle otsa vaatas, käis mul värin läbi. Kui ta ehk aimab? Aga ei aimanud, elu läks omasoodu edasi.

Sotsialistlik, õigemini kommunistlik tõbi nakatas meid aga ikka enam ja enam. Mina oli kõige enam tules, sest mul oli Vakmaniga ühine kodutee. Tee peal ta selgitas mulle klassivõitluse põhimõtteid, rääkis, et vend Venemaal on tähtis mees, see teatanud, et ega see asi Eestis sedasi ei jäävat. Et varsti pidavat ikkagi midagi juhtuma.

Kommunism tungib kooli

See oli kõik uudne ja ärritav kuulata. Liiatigi möödunud talvel oli lõppenud 115 kommunisti protsess ja ukse ees oli 149 protsess. Ning ühel ööl katsus röövmõrtsukas Hunt paari kaaslasega sisse murda Vene tänava vanglasse ning sealt poliitilisi vange vabastada. See kõik erutas ja piitsustas noore koolipoisi fantaasiat, mida mul seni, tänu taadile külluses olnud. Ja seesama fantaasia kujutas nüüd sootuks teistsuguseid asju kui varem: õiglast maailmkorda, rahvaste vennastumist, töörahva vägevast ülestõusu. Kui 149 protsess algas, ütles mulle Vakman, et tööliste kohus on säärase ülekohtuse protsessi puhul meelt avaldada. Kohut peeti Sõdurite kodus – läksimegi siis sinna kanti luurama. Kõndisime ettevaatlikult teisel poole tänavat, kuid mina oma naiivsuses kujutasin, et saan näha demonstreerivaid inimesi. Ning raamatud kaenlas hullavaid koolipoisse keegi vaevalt demonstrantideks söandas arvata. See tõi hinge pisikese pettumuse revolutsiooni vägevusest.

Vakman aga salapäratses edasi. Kogus koolis oma ümber 3–4 poissi ja püüdis neile selgitada, et varsti ikka juhtub midagi, kodanluse ülekohus olevat lämmatavapanev. Jäime kuidagi nende juttude vastu siiski külmaks, sest suurprotsessi vältel ei juhtunud midagi.

Punaste segilöödud read

Tegelikult oli olukord enamluse rindel säärane, et kõik suuremad trumbid olid käest mängitud. Andeka juhi Viktor Kingissepa surma järgi põrandaalune liikumine oli kokku varisemas, Anvelt oli osavus küll Moskvas suurt härrat mängida, kuid ei mingeid eeldusi kommunistliku liikumise organiseerimiseks. Liiategi läks tema jalgealune Komiternis palavaks. Aastate viisi oli Eesti peale kulutatud häbematuid rahasummasid, kuid tulemusi polnud kusagil näha. Oodatav töörahva väljaastumine jäi tulemata, otse selle vastu – töölised võõrdusid pahempoolsest liikumisest ja vajusid enam sotsialistide ja suurel määral ka keskerakondade rüppe. Töörahva ühine väerind ilmutas ainult lärmamis-oskust, tuli puudust tegudest ja intelligentsist.

Anvelt taipas tollal isegi väga hästi, et ta on enam kui naeruväärne, kui ta midagi otsustavat ette ei võta. Inimesi oli sadade viisi arreteeritud, välja saadetud jne. Ometi oskas ta seda Moskvas kujutada kui järjest suurenevat tööliikumist, kuna tegelikult need arvud näitasid enamluse likvidatsiooni arve. Aga tegutseda tuli tal lõpuks ometi, tuli näidata, mida siis nende rahadega oli organiseeritud. Ja siis tuli 1. detsember, raske hommik iseseisvasele Eestile ja ka enamlusele.

Et enamlastel tõsist tahet polnud võimu haarata, näitab asjaolu, et nad piiriäärsetele maadele mingit tähelepanu ei pööranud. Ometi aga olnuks neil väga kerge korraldada vastavaid väljaastumisi ka näit. Narvas või Petseris, kus inimmaterjali lihtlöögimeeste näol vast rohkemgi oleks saanud kui Tallinnas, kuid sellest ei tulnud midagi välja. Üheks põhjuseks oli siin arvatavasti juhtkonnapuudus, sest kel vähegi seks eeldusi oli, need komandeeriti 1. detsembriks Tallinna, et siin Komiterni rahuldamiseks lavastada verepulm ja siis põgenema pista. Kerge oli siis Moskvas esineda, et „kodanline vägivald“ oli maha surunud „töörahva ülestõusu“, kuna siit-sealt kokkupetunud löögimehed pidid siin vastu võtma valju kohtuotsuse.

Tõsi Tartus likvideeriti enne 1. detsembrist Heidemanni jõuk, kes olid mässu hoolega ettevalmistanud, kuid see suuri juhte ei näinud hirmutavat. Nad asusid Tallinnas otse külma rahuga oma lavastust läbi viima, sest teisiti kui lavastuseks ei saa 1. detsembri sündmusi siiski nimetada.

Salapärased kõnelused

Pärast 149 protsessi kurvalt lõppemist olid meie sotsialistlikud tuhinad veidi vaibunud ja asusime oma endise harrastuse - kirjanduse juurde. Vakman aga polnud põrmugi säärastest asjadest huvitatud, vaid veenis meid mitu korda kõrvale kutsudes:

„Oled sa julge mees?“

„Noh, eks te proovi“

„Ei, ma mõtlen, kas õhtuti oled kodus?“

„Seda küll. Jalgpallivõitlustel käisime me ju ühes... pärast olen ikka kodus.“

„Aga miks sa seda küsid?“

„Ütleme, kui juhtub nii, et oleks õhtul vaja kusagile minna?“

„Kas salakoosolekule?“

Vakman noogutas ja meil oli tuline heameel. Salakoosolekule! Oli selles vast paljuihaldatud romantikat ja elamusi!

„Millal siis minek tuleb?“ pärisime. „Ja, kas mõni tähtsam põrandaalune peab seal kõnet?“

„Nimelt! Ning relvastatud mehed valvavad, et keegi ei segaks. Ning võib-olla antakse teilegi relvad, sest igaks juhuks peavad noorkommunistid olema sõjariistus.“ Relvad! Milline romantika koolipoisi jaoks omada salaja revolvril, liiatigi poliitiliseks otstarbeks. Nagu kusagil romaanis, mitte enam tegelikus elus tundsi end pärast säärast juttu elavalt.

Ning kui keegi veel arvamist avaldas, et küllap need moodsad automaatpüstolid, siis oli rõõm täielik. Vakman aga täheldas saladuslikult: „Olge, siis igal õhtul ilusti kodus, et te mul käepärast oleksite.“ Seda lubasime ja nii mõnegi vastumeelse õhtu veetsime kodus, selle asemel, et lipata kinno või veeta mõned tunnid nii armastatud keskraamatukogus. Ootasime pinevalt, millal siis too saladuslik koosolek toimub. Et mäss tuleb, seda me ei sõندانud keegi arvata. Mõtlesime, et on tore rääkida ilusaid sõnu ja ehitada õhulosse – eks selle töö teevad teised vanemad mehed! Meil polnud aimugi, et olime müünud käe kuradile.

Poliitika agulis

Õieti, kes tunneb selleaegset agulit, pole sugugi vaja imestada, et koolipoisid läksid mässama. Muidugi oma algelemendis on agul jäänud seksamaks, igavene virelemine ja kirumine kohas, kus elu pole kunagi liiga hea, kus ka kõige paremail päevil valituste teod ikka halvad on. See kirumine ja halamine täitis kogu minu nooruse. Viie-aastaselt tulin linna ja sellest päevast peale ei kuulnud ma muud kui et elu on vilets ja nõõgib ka kõige väiksem ülemus, mis veel suurtest rääkida. Säärane jutt käis piki tänavat, vürtspoodides, majakordorides. Ime siis, et koolipoisid, kes elus igatsesid midagi enam, säärsale virelemisele omal käel hakkasid lõppu valmistama. Sel ajal me veel ei taibanud aguli alaväärtuslikust ja heitlikku meelt. Kiruti, mis kiruti, loodeti abi ikka Venemaalt, vaatamata, et seal oli nälg. Tulid valimised – siis seisis agulirahvas probleemi ees. Kellele hääletada? Oleks mõnus hääletada töörahva ühisele väerinnale. Aga kus sa sellega? Mäletan, kuidas eided-taadid aru pidasid:

„Vanamees, kas paneme õige punastele?“

„Ehee – kuluks ära küll!“

„Aga, ehk saavad teada?“

„Ega neid tea jah, võtavad siis viimase teenistusraasu käes.“

Ning säärsed perekondlikud kauplemised lõppesid ikka sellega, et hääletati ettevaatuse pärast sotsidele või koguni kristlikule erakonnale. Sest viimane oli rohkem nagu taevane märk; kui enamlased korra võimule saavad, ega nad ka siis pahanda! Eks sotsid ole ka rohkem poolpunased, roosad vähemalt. Ning sedasi aeti oma poliitilised asjad joonde. Ning kui valmistel selgus punaste suur lüüsaamine, siis kiruti: „Küll inimesed on lollid ja arad!“

Ja sedasi ta agulis läks ikka valmistest valmisteni, üks agiteeris teist punastele hääletama, ise aga andis hääle paljukirutud „Taevaliidule!“. Ning valmisleht, kust vastav nimekiri välja lõigatud pisteti kummutisathtlisse, et kui kord küsima tullakse, kellele sa rüblik hääletasid, siis võiks vaga näoga valimislehe võtta ja ette näidata, et ennäe, päris kristlastele, mitte punastele masuurikatele.

Esimesed helid põrandalt

Meie tundsime sääraсте asjade vastu tülgaстust ega pidanud maski sellal juba mittemillekski. Mõistsime, et neil on head tahtmist, aga julgusest on puudu. Vakmani ema pidas Willardi tänaval poodi, mina elasin Roopa tänaval. Käisin seal poes tihti ja märkasин tagatoas kahtlast kobistamist. Siis pilutas Richard silmi ja keelas mulle tuppamineku. Mõistsin – põrandaalused olid seal. Nende virgatsiks oli minu koolivend Richard Vakman ja tema vend Erich. Vanem vend, Rudolf, nagu eespool tähendatud oli mingi punane võimumees Venemaal.

Ning nagu tagantjõrgi selgus, mängis proua Vakman kui ka tema kaks poega 1. detsembri mässu ajal otsustavat osa. Nende juures oli tähtis kooskäimisekoht, võrtspood oli ainult sildiks, kuhu võis tulla ja kust võis minna igasuguseid inimesi. Richard rääkis, et nii mõnigi tähtis põrandaalune tegelane tulnud neile poodi, kus ka teised inimesed parajasti kaupa otsid. Temal jäänud mitu korda hing kinni. Ent põrandaalused talitanud julgelt. Kõsinud pakk paberosse ja annud paberraha, mille sisse oli pistetud kiri. Ning läinud oma teed.

Mul on kahtlus, et minagi tollal sain osa põrandaalustest rahadest. Nimelt aitasin Vakmanil teha koolitõid, mille peale tal endal erilisi võimeid või tahtmist ei paistnud olevat. Selle eest tasus ta helde käega, rohkem kui tavaliselt sain teiste õpilaste käest. Sest mul oli koolis võrdlemisi lai klientuur, tegin kirjatõid, teisi aitasin matemaatikas jne. Vakmanile tegin nii õhte kui teist, ta tasus mulle ilusa rahaga ja lubas tulevikus sokutada kuhugi kommunistliku õlikooli, kus välja õpetatakse eeskujulikus parteimeheks! Ega ma teda tänini ei süüdista, Richard oli minust kaks aastat vanem.

Kõik, mis ta tegi, kõik oli talle kätte õpetatud.

Veel praegu on kõik tol saatuslikul ajal toimunu imeselgelt mu silme ees. Olen seda jutustanud kümneid kordi ja püüan sama siinkohal sooritada äärmise täpsusega. Õeldakse, et on hetki, mis eluksajaks, meele jäävad, eriti ilusad hetked. Need hetked polnud minu jaoks aga põrmugi ilusad, ent meele on nad siiski jäänud, hirmutava täpsusega, pilt pildi haaval, seirates mind läbi kogu elu.

Veel nüüd, kui möõdun kohtadest, kus 1. detsembri sündmustel ise kuidagiviisi kaastegev olin, siis nagu turgatab midagi valusat südames ja küsin endalt: miks just pidin mina see olema ja miks pidi see kõik nii minema?

Kurbmäng algab

Istusin 30. novembri õhtul kodus. Isa, võõrasema ja vend olid kuskile läinud ja ma lugesin. Raamatuks, millesse olin süüvinud, osutuks Victor France'i „Punased lõunast“. Prantsuse Suure revolutsiooni aegu käsitav teos. Tundsin kuidagi kummalist ärevust.

Võib-olla on see õhtu, millal toimub see saladuslik nõdalapäevad oodatud koosolek? Ja siis kuulsin kajas kobinat – keegi koputas.

„Sisse!“

Uks avanes ja tuppa asutsid koolivennad Richard Vakman, Voldemar P ja Leonhard R. „Noh – mis sa siin loed?“ küsiti.

„Täitsa asjakohast asja. Oodake ma pööran teile lehekõlje.“

„Ah, mis sa jandad – jäta järele, lähme parem „sinna!“ ütles Vakmann.

„Sinna!“ See kõlas väga töotamapanevalt, minust läbis kerge värin. Lõin raamatu kinni ja ütlesin: „Hea küll! Lähme. Jätan teise lehekülje keeramata. Keerame teise lehekülje parem Eesti vabariigi ajaloole.“

Seesama lause andis mulle hiljem kohtus ja uurija juures palju puperdada. Kas ma olevat teadnud, et mäss on tulemas just sel ööl? Ei – ma ei teadnud. Nojah, aga tuli säärane lause? Seletasin, mis seletasin, aga keegi uskuma ei jäänud. Ja selle raamatu, mis tol saatuslikul õhtul pooleli jäi, lugesin läbi hiljem, aastaid hiljem. Aga kohta, kuhu ta pooleli jäi, seda enam ei leidnud...

„Noh – lähme! Aega on vähe“ Ajasin palitu selga ja läksime. Koju ei jätnud mingit sõna maha. Arvasin, et kui praegu on kell 8, siis keskööks jõuame tagasi. Läksime. – Vakman ütles, et ta teiste poistega juba lõuna paiku kokku saanud ja mööda linna vedanud, käinud nendega isegi Töölismajas. Seal olnud vanad naised koos, kirunud ja halanud, mis hirmus. Keegi polevat kõige vähemutki aimanud. Mida nad aimama pidid – see oli selge: nad ei teadnud mitte midagi salakoosolekust, kuhu meie läheme. Ning et sealtkandi rahvast ei usaldatud säärase koosoleku jaoks, noori koolipoisse aga küll, siis see ainult paisutas enesetunnet. Tundsime, et oleme ikka kraad kangemad mehed!

Läksime paariviisi – R. ja P. ees – mina Vakmaniga järgi. „Et mitte tähelepanu äratada,“ ütles Vakman. See tekitaks salajase murevärina: küllap siis asi oli kardetav, kui tuli säärast ettevaatust taotleda. Õhtu oli uduvihmane, kulgesime piki Luise tänavat üles Kaarli kiriku juure ja seal Vakman tähendas:

„Need kellad hakkavad täna öösi helisema.“

„Miks neid siis öösi helistatakse?“ pärisin.

„Küll pärast kuuled,“ ütles Vakman ja hakkas naerma, ise liikusime edasi Tõnismäe suunas. Maja nr. 8 ees peatusime ja Vakman sositas: „Lähme sisse, aga tasa.“

Löögimees Käär Venemaalt

Läksime hoovi, otse üle pimedada õue, siis mingist pimedast uksest sisse ja Vakman koputas ühele uksele.

„Kes on?“ küsiti seest.

„Rot,“ vastas Vakman ja ukse avas tüse keskealine naine. Märkusõna oli küll õieti öeldud, kuid sees olid kõik ärevil. Keset tuba seisis hallide harjasjuustega mees ja sidus omale kaelasidet ette. See oli kommunistlik linnavolinik Polt.

„Oh sa aeg, küll ma ehmatasin,“ ütles naine ja lõõtsutas. See oli Postiga vabaabielus elav naine Anna Oja. „Noh, visake palitud maha,“ sundis naine, „ja võtke istet.“ Vaatasime hoolikamalt ringi – oli tavaline töölistkorter. Igasugu pudipadi täis, laual vedeles Bornhöhe ja Juhan Liivi kirjatöid. Häbelikult istusin laua taha ja hakkasin neid sirvima, teised tegid minu eeskuju järgi.

Vakman, aga küsitles:

„Kas Erich käis siin?“

„Ei käinud,“ vastas Rot.

Siis siirdus Vakman teise ukse poole, mille vahelt paistis tulevalgust. Aga enne, kui ta ust avada sai, see avanes ja lävele ilmus noorepoolne, umbes 25–28 a. blondijuustega mees, silmad ärevusest leegitsemas, käsi valvsalt taskus.

„Kas kõik on siin?“ päris ta Vakmanilt ja mõotis pilguga meid. „Ei ole, hakkas koolivennast põrandaalune virgats naerma, „tuleb veel. Tõin teile koolipoisse siia. Tublid poisid, omad mehed!“

„Noh, astuge siis tahapoole,“ ütles blond mees, kes polnud keegi muu kui meie otsene ülemus Käär, lööksalga juht. Läksime tahatuppa, ülemus kätles meid, istusime. Siis tõmbas Käär tasukst parabellumi ja näitas seda:

„Kas teil need on?“

„Ei – ei ole,“ ütlesime imestunult. Ise mõtlesime, et meid pidi ikka nagu koosolekule toodama, aga siia mahub vaevu 10 inimest – see ka mõni koosolek! Ja see tähtsavõitu põrandaalune ei näi siin teadvat, et meiesugustel koolipoistel pole relvu.

„Noh, siis tuuakse teile varsti,“ ütles Käär ja pakkus suitsu. Võtsime vastu ja tõmbasime nagu täismehed kunagi, kuigi see suits mulle oli elus üldse kolmas-neljas. Koolis oli seda pattu tehtud, naljaviluks. Nüüd aga ärevusega maitses pabeross tõesti hea. Pahvisime öö läbi ja edasi kuni – tänapäevani...

Ajasime mõne sõna tühja-tähja juttu ja siis tegi Vakman minekut.

„Ajage ilma minuta läbi, olen varsti tagasi. Lähen teile „äkilisi“ tooma.“ „Äkiline“ – see oli tollal noorrahva keeles revolvri nimetus. Jäime niiviisi Kääriga omapead.

„Tulin hommikul Venemaalt. Tulime ühe venelasega koos üle Naroova silla. Mul – taskus revolver, temal kott seljas – käsigranaadid sees. Vaatame – silla otsas kordnik, heidab ülitõsise pilgu meile, jalutab edasi. Sõitsime rongil ilusti Tallinna – ikka mittemidagi. Siis seltsimees Vakman tõi mind siia. On rahulikum.“

Ja jutustas, et käib Venemaal ülikoolis. Olevat pruutki. Tõmbas taskust pruudi pildi, sellelt naeratas nägus alla 20 aasta tüdruk, lehv juustes.

„Eesti plika,“ lisas ta selgituseks ning jätkas kurvalt õhates: „Ei tea, kas saangi teda enam näha. Kui saan – siis, mis seal ikka on, abiellume. Meil Venemaal on see väga lihtne.“

Terroristid kogunevad

See võttis südame alt veidi viluks. Miks ta oma pruuti enam ei näe? Ah, võib olla kukub siin politsei kätte. Eks põrandaalune elu ole hädaohtlik küll. Enamasti aga imestasime tema julgust sõita rongil sedasi Tallinna. Tal oli pisut reetlik välimuski, nagu venepärane. Aga milleks need käsigranaadid?

„Ma panen teed lauale,“ pistis Anna Oja pea uksevahelt sisse.

„Pole vaja,“ lausus Käär, „hiljem joome teed.“

„Jah, eks ta ole!“ õhkas naine.

„Pole mul teile sinna kõrva kangemat ka pakkuda!“

Siis jälle kobin trepil! Käär kargas püsti, parabellum peos ja tegi „stst!“.

Jälle märgusõnade vahetus, ukse avamine. Tuppa tuleb Vakman, veel 2 meest kaasas. Üks neist sõnakehv terrorist Põldroos, teine aga koguni tähtis mees, pikk kuivetu krimpsus näoga Lillakas, operatiivstaabi ülem, tsaariaegne ohvitser. Ta on Vene kodusõja koledused läbi teinud, üle 30 aasta vana. Põldroos oli vaikne lühike poiss, kogu õhtu nohises ja oli vait. Algul mõtlesime, et on viimati näitleja Põldroos, Vakman seletas, et säärane arvamine ei pea paika. Olevat üks teine ja kangemat sorti roos, vaat mis!

Lillakas teretas kõik kättpidi ja küsis nina puhastades Käärilt:

„Millal tulid, seltsimees?“

„Hommikuse rongiga“

Lillakas hakkas naerma.

„Noh, siis tulime ühe roniga. Ei näinud sind.“

Hakkasime, kes teab, millest lobisema, kui tahatuppa sigines Post.

„Jumalaga, seltsimehed, ei tea, kas enam näeme. Lähen Tondile.“

Kätlemine, Post siirdus eestuppa. Seal oli teelaud, suupisteks võileivad ja heeringad.

„Joo ometi teed,“ sundis naine Posti.

„Ah pole isu,“ vastas punane linnavolinik ja ajas palitu selga. „See aeg on tulnud, kus töörahvas oma õigust hakkab nõudma,“ jätkas ta. „Võib-olla kohtume homme õhtul hoopis teistsugusest oludes!“

„Oh, mu süda on nii raske,“ nuuksus naine, „see vist head ei tähenda.“ Ning langes mehele nuttes kaela. Mees aga vabastas ennast otsustavalt, avas ukse ja hüüdis: „Jumalaga naine, jumalaga laps, hüvasti seltsimehed!“ Ning oligi kadunud. Ja tõepoolest oli ta jumalagajätt õigustatud. Ta tabati mässuhommikul Tondil ning lasti väljakohtu otsuse põhjal samas maha....

Naine hakkas meile silmi vesistades teed tassidesse valama, Käär ja Lillakas püüdsid teda rahustada.

Saame relvad ja kuuleme kohkudes mässunõu

Vakmanil polnud aega teed juua. Ta läks uuesti välja. Ning veidi aja pärast oli kogas uuesti kobinat, mille juures Lillakas ja Käär paljutähendavalt pilke vahetasid ning parabellumid pihku haarasid. Käär asetas lauale koguni paar käsigranaati, et oleks hõlpsam. Aga ei tulnud ühtegi vaenlast – ainult Richard Vakmani vend Erich Vakman. Ta oli kaasas veel üks löögirühmlane – ühe kohaliku esinduse käskjalg M. See oli vaikne mees, ei huvitunud millestki, ootas vaikselt ja tuimalt otsustavat hetke – hommikutundi.

Varsti tuli ka Richard V. tagasi ja tõi meile kotitäie relvi, laskemoona ja paar-kolm punast lippu. Saime igamees oma – mina ja R. Tuula vabrikute nagaanid, P. läikiva Smith-Wessoni, igamees peotäie padruneid.

Rüüpasime, siis teed, närisime soolast-heeringat leiba ja tundsime muret.

„Pole mõtet salata,“ ütles siis Käär, olles Vakmaniga vahetanud mõned sosinal sõnad ja tähendusrikkad pilgud, „asi peab selge olema. Täna öösi tõuseb Eesti töörahvas ja haarab kogu linnas võimu enda kätte. Meie kõik, kes me siin oleme, moodustame revolutsioonilisest salkadest vaid väikse osa. Üle maa on aga liikvel tuhanded töölised, et maksuma panna töörahva valitsus. Lastakse õhku raudteesillad, et kodanlus ei saaks omale vedada abivägesid. Kell 6 hommiku läheb lahti, kui õige aeg on – selle märgiks hakkavad Kaarli kiriku kellad hüüdma.“

„Aga kui ei lähe läbi?“ avaldas keegi kahtlust.

„Siis raiume end sadamani läbi,“ ütles Käär mõtlikult, „vallutame mõne laeva, sõidame Venemaale.“

„Aga siin on miiniristlejad!“

„Need võib-olla vallutatakse. Kui aga põgenemine käsil on, siis oleme enne Tallinna lahest kui sõjalaevad meid märkavadki.“

Oleme juhtide valve all

See jutt ei rahustanud kedagi, ei rääkijat ennastki. Siirdusime nüüd suurema seltskonnaga tahatuppa ja puhusime juttu. Lillakas hakkas õpetama meid revolvriga ümber käima.

„Kas olete enne sääraсте asjadega ringi käinud?“ küsis ta oma kanges vene murrakus.

„Jah, monte-kristot olen lasknud,“ vastas P. iseteadvalt. Lillakas aga säärase suure praktika peale puhkes naerma.

„Sellest on vähe. Mina isiklikult mõistan ringi käia igasuguse relvaga. Revolvriga, püssiga, kuulipildujaga, suurtükiga! Olen olnud maailmasõjas ja kodusõjas. Vot sellesama pärast oskan. Olen käinud tsaari sõjakoolis ja punases akadeemias, vot.“ Ning näitas meile, kuidas laadida, lasta, sihtida, talitada rikete puhul. Oli väga põnev, kuid sant olemine peale selle. Igal oli üks soov – kuidas jalga lasta. Hakata mässama see oli hullumeelsus. Tõsta kätt isamaa vastu? Ei, ei! Kuidas saan põgeneda?

Endamisi saime siiski niipalju sosistada, et kui kotta saame, laseme jalga. Mässama me pole lubanud ega tahtnudki tulla, pidi olema ju ainult koosolek.

„Poisid, poisid meil läheb räbalasti!“ ahastas K., kui olime teises toas viivu üksi. Lillakas heitis norinal magama, Käär läks ainult hetkeks meie juurest. Nii kangesti valvas ta meid. M. tukkus ka eestoas, Põldroos tagatoas.

Kaval jalgalaskmiseplaan valmis meis siiski.

Otsustasime, et läheme kotta „teatud asjale“ ja siis jookseme trepist alla. Tänaval nad meid ikka kätte ei saa ega julge laskma ka hakata – see oleks olnud kogu ettevõtte nurjaajamine. Proovisime siis K-ga kahekesi välja minna, aga oh häda!

„Ma tulen saadan teid ja vaatan, et keegi ei segaks,“ ütles Käär ja tuli revolvrilt pihku võttes kaasa. See plaan äpardus ja ühtlasi mõistsime, et vaatamata näilisele sõprusele, juhivad meid umbusaldasid ja iga pisimatki liigutust teravalt silmas pidasid. Kõige meelsamini oleksid nad kuni hommikuni meie käest relvad võtnud, aga nähtavasti kartsid, et meie sedasi ei õpi neid põrmugi käsutama...

Kahtlased kobinad õuel

Lillakas magas norinal, Käär käskis ka meid tukkuma heita. Proovisime – ei olnud tundmused sinna poolegi. Vaid hirm oli suur. Katsusin lugeda Bornhöhe naljajutte, aga sellest ei tulnud midagi välja. K. istus tahumatu näoga ja oli mõtteis, P. kui hea suuvärgiga poiss püüdis nalja teha, ent keegi ei naernud.

Käär ladus revolvri, granaadid, padrunimagasiinid põrandale hunnikuse ja heitis siis palitut alla võttes pikali, ent polnud une jälge temalgi. Kahvatult ja värisedes kargas ta iga hetk püsti, laskevalmis relv käes: „Mis kolin see oli?“

Ei, me polnud kuulnud mingit kolinat. Lugu kordus aga mitu korda. Siis panime tähele, et tõepoolest midagi kolises väljas, just nagu keegi oleks astunud plekknõule. Läksime kõik laskevalmis relvadega kotta. Jah – siin oli kolin selgemini kuulda.

„Meid on ära antud!“ sosistas Käär tahtmatult ja värisedes. „Politsei luusib ümber maja!“

Tundsime tõsist hirmu. Liiatigi olid asjadega kursis olevad Vakmanid vahepeal jälle oma saladuslikkudele retkedele läinud ja olime omapead üsna abitud.

„Jeesus halasta – mis on?“ tuli magamisruumist kohkunud Posti naine.

„Tsst! Kui midagi on, siis müüme oma naha kallilt. Lubage mulle seda seltsimehed,“ käsutas Käär. Noogutasime küll, aga ise mõtlesime, et kes seda asja teab... Võib-olla õnnestuks segaduses põgeneda? Kuulasime veel ja siis taipasime tõde – Tõnsimäe veetornil oli üks katuse plekktahvel lahti ta tuul kolistas seda.

Pöördusime kergema südamega tuppa tagasi ja vaatasime kõigepealt Kääri: mehe nägu oli tuhkhall, endine julge ja rõõmus nägu oli silmist kadunud. Pärast selgus, et ta algul oli kokaiini mõju all. Hiljem see julgustav tegur haihtus ja järgi jäi vaid värisev mehike, kes oma pea ja otsustusvõime kaotas.

Säärane olukord tegi murelikuks. Nägime, et mees, kes rääkis tuhandetest revolutsioonäärdest, asja sisse ise kõige vähem uskus. Oli pagana ebamugav. Selle tunde peletas viimati „uute ja tähtsate nägude“ saabumine.

Röövlid kästakse armutult hukata

Kella poole viie paiku saabusid Vakmani poistega koos tuntud kommunist Tummeltau ja teine mees, keda on peetud küll Sommerlingiks, Vanjaks, Alliksooks. Kes ta tõeliselt oli, selle kohta puudub mul vajalik selgus ja võib-olla ei teata seda isegi nende poolt, kes mässuöö sündmuse põhjalikumalt uurinud. Meile ei öeldud ju ühtegi nime, kõik tuli ju välja hiljem. Igatahes olid need mehed loodava punavalitsuse liikmed ja hakkasid sellistena end maksma panema.

„Noh, seltsimehed, suur tund on tulnud,“ kõneles Tummeltau, „töörahas võtab paari tunni pärast võimu oma kätte. Üldiseks mässusignaaliks hakkavad Kaarli kiriku kellad helisema ja siis läheb lahti. Üle linna on lööksalku mehemoodi koos – need murravad kodanluse kaela üheainsa haardega. Äsja läks mehi välja, et raudteesildu õhku lasta. Kodanlaste soomusrongid võivad siis sildade taga vahtida niipalju kui soovivad.“

„Ja-jah,“ irvitas tundmatu oma harvade hammaste vahelt ning silitas kämblaga läbi püstjuuste, „ning pidage meeles, et mäss ei ole naljaasi. Igasugused kahtlased elemendid hakkavad pead tõstma.“

„Seda nimelt,“ jätkas Tummeltau õpetades, „kahtlemata tikuvad rasboinikud ärisid rüüstama. Aga nende üle tuleb mõista selget ja lühikest kohut. Keda rüüstamiselt ja röövimiselt kätte saadakse, see tuleb sealsamas maha lasta, ilma et tema üle kohut mõistetaks. Muidugi tuleb ettevaatlik olla, et süüta inimesi hukka ei saadetaks.“

„Sellega on meil palju tegemist, seltsimehed,“ ütles tundmatu, „see on päris kindel, et röövima hakatakse. Aga ma ütlen – ei mingit halastust. Tööraha valitsus tahab küll murda kodanlist valitsust, kuid esialgu on eraomandus ikkagi eraomandus, sotsialiseerimine algab hiljem.“

„Aga kuidas eraldada rüüstajaid, kui nad on relvastatud, mässumeestest?“ küsitleti.

„Ja, kuidas nende üle valvata – linn on ju suur?“

„See on väga lihtne,“ selgitas Tummeltau, „eraldusmärgina paneme säärased linnad rinda.“

Ning kinnitas enese rinnale punase nartsukese. See ei paistnud just eriti sõjakas välistunnus olevat. Aga midagi oli ta siiski ja Tummeltau jätkas: „Kui mäss juba täies hoos, siis rekvireerime ühe auto, paneme mehed peale ja hakkame sellega sõites linnas korda pidama. Kui hiljem mehi vabaneb, siis saadame mitu patrull-autot välja.“

Ning meile teravalt otsa vaadates küsis: „Mis mehed te olete?“

Ehmusime. Suud ei avanenud.

„Koolipoisid,“ vastati meie eest.

Selle ootamatu vastuse peale Tummeltau sosistas midagi tundmatuga ja Kääriga ning pajatas. „Asi on niisugune, seltsimehed...hm, koolipoisid, et korrapidamine jääb teie hooleks. See sobib teile päris hästi. Otse tulle me teid ei vii – selle jaoks olete veel noored ja kogenematud.“

Kes olid Lillaks ja Tummeltau?

Selle jutu peale langes suur kivi südamedelt ja hingasime kergemalt. Sest kartsimet, et meil tuleb rinnad kokku pista ei tea, milliste sõjajõududega. Aga nagu nähtud sündmuste hilisemast arengust, siis osutus kogu see jutt kas T. udulosside ehitamiseks, lihtsaks pudrutamiseks või koguni meie moosimiseks.

Sest tegelikult andis asjadele käigu „kindral“ Anvelt, kes kolmveerand kuue ajal „operatiivstaabi“ ilmudes andis koguni uue ja vastumeelse ülesande. Siinkohal pean juure lisama, et päris ametlikud andmed sellest mässust kõnelevad pisut vildakalt. Nimelt Lillaka suhtes, keda veel praegugi nimetatakse mässu operatiivstaabi ülemaks. See jutt ei pea paika. Lillakas, tulnud umbes keskööl kohale, söönud, kiidelnud ja õpetanud meid relvaga ringi käima, heitis magama ja norises sõna otseses mõttes kuni Anveldi tulekuni, kes teda üles kohutas.

Näib, et Lillaka kui vana kindralstaableri jaoks oli ette nähtud hiljem mõningaid töid, kui sel ööl võis operatiivstaabi ülema kohuseid tõepoolest täita Tummeltau, kes oma elava iseloomuga igale poole korraldama ja seletama kippus ja staabi töö juures otsene juht oli. Lillaka norskamist vaevalt staabiülema tööks nimetada saab. Norsata võisid küll tsaariaegsed Vene staabiülemad –

mässuliste staap nõusid aga pinevat tööd ja korraldamist. Ning selle staabiülema töö Tummeltau näiliselt sooritaski öö jooksul, tulles hiljem Tõnismäele, lõi seal lahti „Punase valitsuse“ kantselei. Sest tal olid tõepoolest kantseleitarbed kaasas. Kraamis pakist välja pabereid, tinti, sulepead ja ühe saladusliku karbi, mille vastu poisikestena kohe huvi tundsiime. Avades selgus, et selles asus kummitähestik, niisiis oli tegemist miniatüürse põrandaaluse trükikojaga.

„Noh, hakkame tööle,“ virgutas ta tundmatut ja kukkusid kummitähetest templeid kokku laduma. See töö aga ei läinud mehikeste käes kuigi libedalt ja anti meile üle, kuna suured saksad omavahel hakkasid operatiivseid asju sosistama. Kuulsime sõnu „Tondi“, „Raudtee“, „Extraktor,“ kõige tihedamini muidugi sõnad „töörahas“, „kodanlus“ ja „seltsimees Rot“.

Meie pidime aga sooritama oma elus esimese trükiladumistöö. Tuli valmistada mitu nurgastampi punasele valitsusele. Nimelt „Tööliste ja madruste revolutsiooniline komitee“, „Tööliste, soldatite ja talupoegade kesknõukogu“ ja veel üks, mille nime olen unustama kippunud, aga vist oli see „Eestimaa töörahva kommuuna ajutine valitsus“ või midagi säärst.

Noh, ladusime need stambid valmis ja saime virga töö eest kiita. Ent tegelikult ei tahtnud me mitte kannuseid teenida, vaid unustada. Tähti nokitsedes unustasimegi viivuks ähvardava tuleviku ja loodetavad keerulised sündmused. Ent kauaks?

Varsti seisime jälle silm silma vastu karmi reaalsusega. Tuba oli tubakasuitsust sinine, laudade ümber istusid mässumehed, ajasid juttu, naeratasidki. Vaid meie ja ka ülemus Käär oli morn. Ülejäänutel paisitis aga revolutsioon olevat kui lapsemäng ja nad sädistasid nagu linnud.

Tummeltau hakkas koos tundmatuga vorpima „ametlikke pabereid“. Käristas blokist lehti ja tagus stampe nurkadele. Sel viisil sai valmis omapärane riigikantselei.

Esimene päevakäsk punaselt valitsuselt

Tagunud küllaldaselt pabereid valmis, ta tõstis pea ja vaatas toas hajameelse pilguga ringi. Ta põsil oli kerge ärrituspuna.

„Noh, seltsimehed, nüüd tuleb see kõige tähtsam.“

„Mis nimelt?“

„Revolutsioonilise komitee päevakäsk, et võim on Tallinna töörahva käes ja kodanline kord kukutatud.“ Kõik trügisid uudishimulikult lähemale, et nõu ja jõuga abiks olla.

„Mis seal ikka niipalju mõelda,“ andis nüüd Vakman nõu, „kirjutage, et kodanluse lips on läbi ja asi tahe.“

Selle peale naerdi, ent ainult mitte Tummeltau.

„Siin pole naerda midagi,“ ütles ta, „asi on seks tõsine, liiga tõsine. Me peame ametlikud töörahva valitsuse päevakäsud valmis kirjutama, et riigipöörde akt oleks täiuslik ja seaduslik.“

„Päevakäsk nr.1,“ aitas teda tundmatu tagant, „linnas on võim töörahva käes, kodanline valitsus on kukutatud... kõik relvad viibimata üle anda ... tsiviil-ja ametivõimudel vastuvaidlematus korras alistuda... igasugused korrarikumised kõvasti keelatud ... ähvardab mahalaskmine töörahva tribunali poolt.“

Säärased pobinas vabritseeriti punase valitsuse otsuseid ja kirjutati edasi. Kuigi olime punariigi esimesi almaid, meile neid lugeda ei antud. Ja pole neid keegi lugeda saanud ka pärast seda. Dokumendid hävitati mässukeerises...

Meeleolu läks iga minutiga ärevamaks. Mõtlesime ei tea, kas hakkavad järgmisel sekundil Kaarli kiriku kellad helisema, siis pole muud kui haara relvad ja torna välja. Aga ei hakanud need kellad enne helisema, kui normaalses korras. Öösel Anvelt ja Ko käisid küll kiriku kellameest otsimas, kuid pole teda leidnud. Sellega jäi ära üldine signaal väljaastumiseks ja iga lööksalk läks teele oma ajal. See oli järjekordne samm halvasti organiseerimisel.

Anvelt mängis seal juures kõrget mängu, kuid oli sealjuures viletsatest viletsam organisaator, sõna tõsisel mõttes kõigi nende reetja, kes teda kui kõrgemat juhti pimesi usaldasid.

Anvelt tuleb!

Nii siis meie ootasime staabis asjatult kellade helisemist, ent ei kuulnud midagi. Iga pisimigi heli väljastpoolt erutas meid kõrgema määrani, ent tulemus oli null. Viimati, kella kolmveeranud kuue ajal kuulsime kojast kobinat. Üks-kaks-kolm olid kõik terroristid püsti, käes laskevalmis revolvrud ja käsigrandaadid. Ja juba koputas keegi.

„Kes on?“ küsis Vakman.

„Seltsimees Rot!“

„Tsst“ tegi keegi ja uks avati.

Lävele ilmus kõrge kasvuga sonimütsi kandev kõhna näoga mees, tema järgi noor ja õrn naisenägu, selle iseäralduseks olid suured ja hõõguvad silmad. Tema ongi see „mässuingel“, keda seniajani asjatult otsitakse. Aga nii, nagu mässuööl ilmus, ootamatult, ja nagu mulle tollal näis, - müstilisena, nii on ta kadunud tänapäevani. Hiljem asetati meile, koolipoiste, silme ette mitu naisterahvast, keda kahtlustati kui Anveldi saatjannat mässuööl.

Kuidagi see „mässuingel“, kes Anveldi seltsis sooritas tol verisel hommikul veel mitu retke, paistab tänapäevani kummaliselt kaunina. Ent kindlasti manas selle asjaolu esile vaid koolipoisi ülespiitsutatud romantikatuhin ja öö filmikiired sündmused.

„Mina olen seltsimees Rot,“ ütles tulija ja silmitses toas ringi. Kõik mehed olid ilmselgelt püsti tõusnud ja silmitsesid uustulnukat, kelles jalamaid tabati kõrgemat. Tegelikult ta oli Anvelt, ent oma tõeliku isiku varjamiseks tarvitas varjunime Rot (punane).

„Kas kõigil on relvad?“ küsis ta.

Jaatasime.

„Näidake.“

Sirutasime oma „äkilised“ ette, näitasime padroneidki. Nähes, et mõnedel vanematel meestel on parabellumid, noogutas ta heakskiitvalt. Meie käes nagaane nähes jäi ta ka rahule.

„Mh, need on siis koolipoisid. Pidage meeles, et nagaan on tubli relv. Võtab raudteeroopast läbi.“ Kuulasime ta lühidat ja käre dat juttu hinge kinnipidades, ent samas kuuldus seina äärest

norskamise vägev lõppakord ja kindralstaabler Lillaks ajas enese püsti. Tatsus sokkide väel lähemale, pistis parabellumi püksitasku ja hõõrus silmi.

„Kas tants läheb juba lahti?“ küsis ta oma vigases eesti keeles ja ulatas Anveldile käe. Ükskõikselt, nagu oleks mässujuht ja mässamaminek vaid väike jalutuskäik, muud midagi.

„Seltsimees Rot“ annab jubeda käsu

Nüüd hakkas Anvelt kõnelema pisut kõrgendatud häälel, milles tundus nagu hüsteerilist ja teeseldud kõrvalheli. „Seltsimehed, ma teatan teile rõõmusõnumit! Kodanlik valitsus on kukutatud, linnas on võim töörahva käes. Kes on siin salga juht?“

„Mina,“ astus Käär ette ja osutas käega Lillakale „ja seltsimees seal.“

„Hea küll,“ ütles Anvelt rahunedes. „Nüüd – teie ülesanne on Einbund! Ta elab Kaarli tänav 2.“ Tarretusime. Pidime ju mässama, ent nüüd ... taheti meist teha tavalised mõrvarid, kes öösi tungivad magava inimese korterisse ja seal tapma peavad. Mäletan, kuidas mul nende sõnade ajal värin käis üle ihu.

Tundsime tülgastust, jäime soolasammastena seisma. Arvatavasti tundsid seda juhidki, sest nad seisid üllatunult ja ei liikunud paigalt. Ent Anvelti kiirustav „kähku tegutseda ja kohe tagasi tulla“ ajas kõigile jalad alla. Käsk oli käsk, liiategi kõrgema mässujuhi antud.

Vastumeelselt ajasime palitud selga. Nägin poisi kahvatut, ärevusest tõmblevat nägu. Olid temal ju needsamad tunded, mis mulgi, ilmne vastumeelsus kogu ettevõtte suhtes. Läksime robinal trepist alla, teel revolvreid laadides. Õuel jäid mehed seisma ja Anvelt käsutas: „2 meest peavad kulleritena minema Tondi kasarmutesse. Kasarmud on töörahva poolt vallutatud.“ Siin arvasime peituvat võimatult vastumeelsust sündmustest pääsemiseks ja astusime kähku ette. Ent Anvelt tegi tõrjuva liigutuse. „Ei, mitte teie. Koolipoisid jäävad lööksalga juhi korraldusse.“

Ta valis selle ülesande jaoks Erich Vakmani ning M-i. Meie teised läksime piki Tõnismäge alla Kääri ja Lillaka juhtimisel. K. Einbund elas majas, mis on Kaarli tänava nurgal, otse kaitseliidu võimla vastas. Hoone fassaad on vastu Kaarli puisteed, rünnatav korter asus maja linnapoolses otsas, tänavapoolsel küljel.

Kallaletung...

Puistee lõpu kohal peatusime ja Käär sosistas:

„Kordnikku pole näha. Ta peaks Einbundi korteri akna all jalutama.“

Ärevusest ja hirmust lõdisevale juhile tuletati meelde, et meie poolt rünnatav pole praeguses valitsuses siseminister, ja et selleks on koguni Th. Rõuk.

Niisiis polnud kordnikku karta ja olimegi mõne sammuga paraadukse kohal. See oli lukus. „Kellel on võtmeid?“ sosistas Lillakas.

„Ah, mis võtmeid?“ kurjustas närviline Käär, „ma murran selle tühja ukse niisama sisse.“

Ning ta haaras ukse käepidemest kinni. Pimeduses kuuldus tasane raksatus ja uks avanes – koridoris põles tuli. Käär aga jäi uksele kõheldes seisma.

„Imelik, et linn nii vaikne on. Ometi peaks ju...“

Mõistsime ta mõttekäiku. Ta tahtis saada enne otsustavat kallaletungi tõendust selle kohta, et linnas on tõepoolest mäss. Ja nagu vastuseks tema kõhklemisele kuuldus kaugelt tume plahvatusmürts.

„Granaadiplahvatus,“ sosistas keegi.

Selle järgi kostsid lähendusest püssipaugud ja tugev plahvatus. Käär astus julgelt kotta – me polnud siiski ainukesed, kes sel ööl tegutsesid. Ja niiviisi seisime hetk hiljem otsitava ukse tagas, mõned mehed pidasid paraaduksel valvet.

Käär helistas. Ei midagi. Siis äge kloppimine. Seestpoolt kostsid kellegi sammud. Oli põnev hetk – võisin kuulda omaenda tuiksoone tuksatusi.

Teenija avas seestpoolt ketistatud ukse ja piilus välja: „Mida te soovite?“

Käär kõhkles ja vastas:

„Linnas on midagi lahti. Tulime härra Einbundi hoiatama, et ta õigel ajal katsuks põgeneda.“ Kuid samas kiljatas ukse avaja naisterahvas ja tahtis ust sulgeda. Käär aga oli vahepeal oma jala ukse vahele ajanud. Teenija lõi ust kõvemini ja Käär tõmbas jala tagasi, karjudes valu pärast.

„Lööme ukse sisse,“ andis keegi nõu.

„Ah, mis asja!“ lõi erutatud Käär käega. „Ma viskan aknast granaadi sisse ja siis on asi korras. Mis tühja me nii palju jändame.“

„Õige! Granaat jah“ kiitis Lillakas tagant järgi, ning olime kõik viivu pärast tänaval.

„Minge kaugemale,“ käsutas Käär, „ma viskan granaadi. Võite viga saada, kui killud tänavale kargavad.“

Granaadiheitmine ja plahvatus

Ma ei tea, kas ma elus teist korda niisugust lolli uudishimu olen tunnud kui tookord. Nimelt välgatas mul peast läbi mõte, et ma pole veel näinud granaadi lõhkemist. Samas tahtsin aga Käärile öelda, et ära viska, see pole mässu eesmärk, ent keel oli nagu suulae külge naelutatud. Seisin seal, lõdisesin erutusest, hirmust ja hommikusest külmast.

„No, mis sa poiss vahid siin, tee et kaugemale saad,“ käratas Käär ja lõi granaadi vastu veelauda. Granaadi otsast kargas tuluke välja...

Käär visaks .... kuuldus ruudu kõlin. Hüppasin pikkade sammudega puiesteele, üle madalate aedade, vaatasin taha. Mu taga jooksis Käär, tänaval oli määratu suitsupilv, siis raksatas lõhkenud granaat. Veelkord üle õla vaadates nägin tulesammast suitsupilvest välja kargavat, oli määratu mürin, minu meelest näis, nagu oleks lahti suurem tulevahetus. Ja tõepoolest kostsid mingid paugud – keegi tulistas!

Samas tundsin, et midagi nagu oleks vastu jalasäärt põrganud, viivu pärast sain aru, et mul veri mööda jalasäärt alla nirises.

Ma olin haavatud.

„Mind haavati!“ karjusin Käärile.

„Anna tuld!“ karjus see, „ma olen ka haavatud, seest tulistati. Seal on suurem seltskond ohvitsere, need hakkasid vastu!“

Suure ärevuse ja ehmatusena uskusin tema juttu ja haarasin revolvri. Ringi vaadates nägin, et lööksalk oli end peitnud puude taha ja tulistas Einbundi korteri suunas. Tegin sedasama, 1912. aasta nagaan sülgas ühe suutäie tuld, siis vaikus – rike. Lakkasid tulistamast ka teised, kogu lööksalk jooksis tagasi Tõnismäe staapi. Seal ootas kärsitult Anvelt.

„Noh tegite vagaseks?“

„Ei saanud,“ hingeldas Käär, „vastu hakkasid. Meie peale avati äge tuli. Või teadsid nad meie kavatsusest, võib-olla on äraandmine.“

„Ja siis?“ küsis Anvelt, kes oli ilmselt vihane.

„Viskasin granaadi aknast sisse ja tõmbasime tule peale,“ vastas Käär. „Mõned mehed said haavata.“

„Tubli!“ oli nüüd seltsimees Rot tööga päri. „Läki nüüd edasi, Extraktori tehastesse!“

Käär kaotab pea

Jõuk hakkas liikuma, ma läksin ka ühes. Ent korraga sikutas keegi mind pimedas varrukast. See oli Käär. „Ära sa mine, seltsimees! Sa oled haavatud – mina ka. Jääme siia!“ Nõustusin sellega ja jäime teistest märkamatuks maha. Vahepeal oli koolivend R. mulle sosistanud, et laseme jalga. Ja Tõnismäele ta tagasi ei jooksnud – läks otse koju. Ta oli meist aastat poolteist vanem ja kavalam. Meie aga lasime end päeva otsa ringi vedada. Tegelikult oli jutt Kääri haavamisest vale, sest tal polnud kriimugi ihul, kui hiljem Lehtses tabati. Ka ei pea paika, et meid Einbundi korteri ees tulistati. Kogu lugu seisis vaid selles, et granaat ei kukkunud õnneks mitte korterisse, vaid killunes vastu aknaraami põrgates otsekohe tänavale. Ja seal ta lõhkeski, killud kargasid laiali, haavata saime mina ja terrorist Põldroos, viimane päris raskelt. Mulje, nagu tulistaks meid maja seest, tekitas tänaval lõhkenud granaat ja kellegi poolt lastud esimene ning tarbetu lask. See kutsus sõna tõsisel moel esile löögimeeste hulgas esile paanika ning tulistati. Tulistati korteri suunas, kus asusid süütud inimesed. Ent arvatavasti sihiti liiga kõrgelt ja see päästis mitu inimelu – kuulid vihisesid lae alt läbi.

Mis puutub minu haavasse, siis oli see kerge, granaadikild oli karanud paremasse jalga. Sinna ta jäigi ja rändab praegugi mööda keha ringi, nagu rauatükid ikka pidavat rändama. Arstisin seda haava ise, arsti juure ei sõandanud arusaadavatel põhjustel minna. Niisiis jäime Kääriga operatiivstaabi õuele kahekesi.

„Lähme tuppa – andis Käär nõu.“

Läksimegi – toas ahastas ja nuttis Anna O. Ta väike tütreke oli üles tõusnud, see nuttis kaasa. Nutt ja naiste ahastamine mõjus meie teadvusele masendavalt, tundsi korraga, et ega see lugu head ei tähenda. „Mu jumal“ ahastas naine, „see hästi ei lõpe. Ei suuda te sellest

kodanlisest valitusest jagu saada. Mõtles, kus neil on sõjaväge, teid on aga käputäis. Kuidas „seal“ läks?“

„Seal läks kehvalt,“ vastas Käär, „ja ma sain haavata. Seltsimees ka,“ ning osutas minule. Naine hakkas seda kuuldes veel kõvemini nutma ja laps ulus kaasa. Ühtlasi korjas ta laualt mahaunustatud punase valitsuse ametlikud paberid ja ajas need ahju. Haaras ka punaste lippude paki.

„Kas põletan need ka ära,“ küsis ta Käärilt.

„Ikka, kõik ahju – et ei jääks jälgegi,“ käsutas see.

„Aga üks punane lipp pidi tõmmatama Pika Hermanniga otsa,“ tuletasin meele õist juttu. „Eks siis saa teise,“ arvas mu ülemus, ikka veel oma haava üle kaevates. Ent nagu eelpool tähendasin, polnud ta üldse haavatud, hirm nõrgestas ta jalgu sellevõrra, et tundis ennast teovõimetuna ja nõrgana.

Mind tulistab kojamees

„Mul pole nüüd kuhugi minna,“ ahastas ta, „ei tunne Tallinnas kedagi, pole siin mul ka ühtegi sugulast.“ Samas tärkas mulle päästev mõte – Vakmani pood. Kas polnud see alaline põrandaaluste kooskäimise koht? Kui siin pole kedagi, kes meile head nõu tahab anda, siis seal on kindlasti. Tegin oma ettepaneku teatavaks Käärile – see sai rõõmsaks. Jätsime ahastava korteriperenaiega jumalaga ja läksime õuele. Üllatuseks tuli keegi vastu ja peatus meid.

„Kuhu te lähete?“

„Mis see teie asi on?,“ vastas Käär ja liikus edasi, mina kutsikana tema järele. Endamisi oli hirm, kui järsku on politsei! Ja samas kuulduski nende ärevat vilistamist, üksikuid pauke, plahvatusi.

Linnas ragises ja mürtsus, mäss oli täies hoos. „Muidugi on see minu asi!“ karjus mees pimedusest, „olen selle maja kojamees ja pean teadma, mis mu majas sünnib! Mis liikumine ja käimine see on öö läbi?“

Käär oli enese nihutanud värava poole, kojamees liikus pimeduses minu ja tema vahele. „Käisime tuttavaid külastamas, see on kõik. Mis te segate vahele!“ ütles Käär vihaselt ja oligi tänavail.

„Seiske – mitte üks samm enam!“ karjus kojamees ja pimeduses välgatas midagi. – See oli revolver! Ühtlasi taipasin alateadvuslikult, et mees otse minu poole pöördus, kuna Käär oli tänaval väljaspool hädahoitu. Kargasin kivimaja nurga taha ja nägin, kuidas läikiv ese otse pimeduses tõusis otse minu suunas.

Veel tänapäeval ei tea, kust võtsin selle tarkuse, et kummardasin maha, ja kolm lasku vihises mul üle pea. Siis tuli paus ja kojamees kirjutas ning vandus kõvasti rõõvleid ja vargaid. Siis tundsin peos laetud revolvrit.

„Kurat, nüüd sa saad vanamees!“ kisendasin oma heleda poisikesehäälega ja kargasin nurga tagant välja. Kojamees kohkus, võib-olla nägi ta siiski pimeduses omale suunatud nagaani.

Kisendades jooksis ta tänavale, mina järele, nagaan peos, hing tulist viha täis mehe vastu, kes mind tahtis lausa tappa.

„Politsei!“ kisendas kojamees tänavale jõudes.

„Mis sa kurat ometi lõugad!“ kuulsin sealt Kääri häält, „pea moka maas, vanamees, muidu läheb halvasti.“ Mees aga ei pannud hoiatust tähele ja kisendas edasi. „Säh sulle, kuramus!“ vandus Käär, kes nüüd väga julgeks oli muutunud ja parajasti, kui väravale astusin, kähvatas pimeduses uus lask, mis aga kojameest sugugi vaikseks ei teinud, vastuoksa – ta hakkas hullemini karjuma, joostes piki Tõnismäge alla linna poole. Suurt viga ta Kääri lasust ei saanud, kuul läbistas ainult peopesa. Mees oli käe nagu Kääri tõrjumiseks välja sirutanud, sellepärast see peopesast kannatada saigi.

Liigume Anveldi jälgedel

Nüüd siirdusime tagasi hoovi ja pidasime nõu. Meil oli kahekesi väga hädasohtlik hakata tänavaid mööda minema. Tulevahetus oli kindlasti mõne politseiniku kohale meelitanud. Valisime otsetee üle aedade. Ning kui Tui tänavalt välja kõndisime, jooksis meist mööda kordnik, revolver peos, otse Tõnismäele, koha suunas, kust kostsid paugud.

Meie aga lipsasime Ameerika tänavale sisse, kus juba palju inimesi liikus, ja pöördusime hiljem Endla tänavasse. Kord kuulsime, et meie eel kõmatasid paugud. Ootasime tükk aega hinge kinni pidades – kõik jäi vaikseks. Siis läksime piki Endla tänavat alla ja nägime, et Koidu tänava nurgal olid eelminejad (Anveldi jõuk) kordniku maha lasknud. Nii „viisakad“ olid terroristid siiski olnud, et laiba tee pealt kõrvale olid lohistanud ja läikiva kummimantli üle visanud.

Mahalaskjaks oli siin Anvelt isiklikult, nagu paljudes teistes kohtades. Julge ja tormakas, isegi verejanuline ta oli, muud omadused jätsid aga kõik soovida. Pöörasime Willardi tänavale sisse ja viivu pärast olime Vakmani poe tagatoas. Proua ise võttis meid vastu, kostitas meid kompvekkide ja kaljaga, pakkus muudkui, ent mul polnud isu.

„Mõtlege,“ rääkis ta vaimustatult, „koduline võim olevat pihuks ja põrmuks löödud. Seltsimees Rot käis siin ja rääkis, et siin on võim paari tunni pärast täielikult meie käes.“

„Kes see seltsimees Rot õieti on?“ pärisin. Proua Vakman hakkas naerma. „Noh, nüüd pole mõtet salata. Võim on niikuinii meie käes, kodanlased, ei saa meile enam midagi teha. Seltsimees Rot pole keegi muu kui Anvelt ise.“ Üllatusin. Üllatus ka Käär, ilmselt ei teadnud ka tema, kes see Rot on. Nähtavasti polnud ta selle mehega varem kokku puutunud ja Tallinnas olles oskas Anvelt oma isikut hästi konspireerida.

„Mida nüüd teha?“ hädaldas Käär, „meil on side teistega täiesti katkenud.“

„Seltsimees Rot käis siit läbi,“ jätkas proua vaimustatult, ja käskis kõigil koguneda Pelgulinna „Extraktori“ vabrikusse.

„Lähme kohe,“ indles Käär.

Pääsemine üle noatera

Läksimegi. Proua Vakman jäi maha usus, et kõik on kõige paremas korras. Ta arreteeriti nädala pärast ja mõisteti surma, kuna pojad selle saatuse kandsid juba esimesel ööl.

Ettevaatuse pärast tarvitsesime vähe kõveramat teed, kavatsesime sinna siirduda Paldiski maantee ülesõidukoha kaudu. Läksime siis mööda raudteekraavi ja valmistusime enne Paldiski maanteed raudtee vallile ronima, kui meid järsku üks uus nähe kinni pidas. Nimelt kuulsime pimedusest häält:

„Kuhu te lähete?“

„Tööle“

„Näidake dokumente.“

Ja samas kuuldus käsk: „Kordnik, otsige see mees läbi.“

Ja pimeduses nägime, et just raudtee ülesõidukohal liikusid mõned kogud – politsei kontrollis möödakäijaid. Hinge kinni pidades ronisime plangu äärt mööda Falkpargi tänavale tagasi ja pooljoostes tõttasime tänavat pidi üles. Olime rõõmsad, et viimasel minutil pääsesime lõksulangemise hädaohust. Igatahes rõõmu ei valmistanud säärane asi kummalegi ja Käär oli õige pessimistlik.

„Meie laul on lauldud. Kuidas muidu politsei sai seal kontrollida?“

Siirdusime tagasi Vakmani poodi ja jutustasime oma äpardusest. Proua Vakman, kes kogu aeg meie ettevõtte kordaminekus kindel oli, hakkas ka juba kahtlema,

„Asi on niisugune,“ arvas Käär, „et kõige mõistlikum on see, kui mina jään esialgu siia. Sina aga mine ja luura, mis linnas lahti on.“

Mis sünnib linnas

Ka mulle näis see mõte kõige õigemana. Surusin nagaanipära ja astusin hommikuhämarusse, et kaeda, mis linnas õige lahti on. Kõigepealt tõttasin koju ja seletasin, et täna ma kooli ei lähe. Olin öösel sõbra pool. Linnas on midagi iseäraliku juhtunud, lähen ja katsun veenduda, mis seal lahti on. Ühtlasi püüdsin varjata oma paremat kätt – see oli üle plankude ronimisel tublisti vigastada saanud ja Vakmani poes kinni mähitud.

Olin rõõmus, kui jälle tänavale lippasin. Uitasin linnas ringi, kõikjalt kostis paukude raginat, see tekitas kummalise tunde.

Kus on mu koolivennad, mõtlesin? Võib-olla peavad oma elu pärast ägedat võitlust ja mina uidan siin. Need mõtted tegid suurt tuska. Jõudnult Pikajala otsa, kuuldus Toompealt ägedat tulevahetust. Peatasin ühe möödaruttava vanamehe ja pärisin tema arvamist: „Vabandage, kas te teate, mis on linnas lahti? Miks lastakse?“

Vanamees silitas oma lõuga, noogutas pead ja ütles tähtsalt nagu prohvet: „Seda oli juba ammu ette aimata. Loen hoolega lahti - see on kõik, Tõnisson ja Strandman kisuvad võimu pärast – vat mis!“

See jutt hakkas mulle vägagi naeru peale ajama. Kui vanamees ometi oleks aimanud, et vastas seisab terrorist-koolipoiss, kel liiatigi tohutu suur nagaan taskus. Jätsin vana sinnapaika ja läksin muiates edasi. Ühtlasi veendusin, et mina pole maa peal ainus naiivne inimene. Oma nina kusagile sisse pista ma ei julenud. Niipalju sain teada, et ratsareserv oli punaste poolt vallutatud Balti jaamale peale tunginud ja tagasi löödud. See tegi meelega vähe kergemaks ja ruttasin sedagi uudist Käärile teatama. Ent mind tabas pettumus. Käär ja Lillakas olid vahepeal kuhugi läinud ja minu jaoks oli käsk maha jäetud, minu ma „Extraktori“ vabrikusse või Balti jaama.

Teel Balti jaama

Otsustasin minna Balti jaama, kuna „Extraktorisse“ viivaid teid valvas politsei. Vahepeal oli linnas vaiksemaks jäänud, kahtlesin endamisi, kas jaam ongi enam „omade“ käes. Tõsi, ma oleks võinud juba omal initsiatiivil „mässulisest tegevusest“ loobuda, ent see osutus raskeks. Mure koolivendade saatuse pärast rõhus südant. Kus on organiseeriv Vakman, kus lõbus P., kus kõige vähem süüdi K.? Võib-olla on nad kusagil paukuderaginas ja kaitsevad end meeletult. Võib-olla surnud. Viimane mõte tekitab minus suure süngusetunde. Ning endamisi otsustasin niikaua tegutseda, kui mul nende saatuse kohta teated käes. Ja edasi – säärasel puhul nagu too mäss oli, ei ole inimene enam iseenda käskija.

Mingi masin oli tööle pandud, mina olin selles vaid tähtsusetu hammasrattake, ma ei saanud seisatuma jääda, kuigi oleksin tahtnud. Ja loogiliselt osutus see võimalikuks. Elasin Roopa tänaval, just Willardi tänava külje all, Vakmani poodi oli sealt mõne minuti tee. Oleksin läinud kohe koju, siis oleks võinud juhtuda säärane asi, et mind oleks Käär või Lillaks otse kodunt otsima tulnud. Et seda vältida, seks tegutsesin edasi, pooleldi tuimalt, juba pisut ükskõikne saatuse vastu. Tundsin nagu mind oleks vedanud keegi salapärase jõud. Olin öösi magamata, kuid ei tundnud kõige vähematki väsimust. Litsusin, mis listuda andis Balti jaama poole. Kellegi möödamine ja suust kuulsin nagu sõnu: „... sõdurid tulevad ... terve kompanii.“

Vaksali puisteele jõudes keerasin ettevaatuse pärast kaubahoovi väravast sisse – siin polnud näha inimhinge. Tulgu sõdurid, küllap mina ikka pääsen, mõtlesin endamisi. Kobisin vagunite ja roobaste vahelt edasi, ikka jaama poole, oli juba üsna valge, kell võis olla pool kümme hommikul. Tükk aega ei näinud ma kedagi. Ent kui jõudsin juba teisest perroonist üle, peatas mind relvastatud mees.

„Tagasi - mitte üks samm edasi! Märkusõna!“

„Rot!“ vastasin ja tundmatu terrorist langetas relva. Esimene asi, mis ma perroonil nägin, oli mahalastud kordnik. Paar ärevate nägudega terroristi lipsas uksest sisse-välja. Olin kangesti uudishimulik, kas siin ka tuttavaid mässumehi peaks olema? Ent nii kaugel ma siiski ei saanud, sest samal hetkel algas kõrvulukustav tulevahetuse müra. Sibasin perroonilt alla ja lippasin kaubahoovi suunas tagasi, oli kuulda kuulide vihinat. Tõsi – jaamale tungiti peale.

Seekord polnud ründajateks nõrgad ratsareservi jõud, vaid tuli koguni õppekompanii. Jooksin kaubahoovi väravast välja üle tänava. Ent kaugemale ma ei saanud, kuulide vihina peletas mu jalamaid murule puu alla pikali. Mu pea kohal aga vihisesid kuulid, oksaraod, kukkusid alla. Neid olid kuulid tabanud. Nägin, kuidas kahelt poolt tungis sõjavägi jaamale peale. Jaama poolt jooksis üksikuid jalakäijaid minu suunas, üks voorimees oli hobusel püsti peal ja andis loomale

piitsa nii mis jaksas. Kihutaski Paldiski maantee poole, ikka vankril püsti, rataste tuld lüües. Ise mees karjus aga täiest kõrist nõõ, nõõ!

Balti jaam vallutatakse

Sõdurid lähenesid jaamale kahest küljest. Üks kolonn tuli Nunne tänavalt, teine Falgi tee poolt. Jaama ees puisteel mõlemad kolonnid ühinesid, tekkis väike paus tulevahetuses. Kasutasin juhust ja lippasin söögimaja õuele (samas hoones asub praegu restoran „Auto“). Hoovil kükitas puuvirnade taga veel teisigi mehi. Vahtisin uudishimulikult värava vahelt välja ja nägin, et sõdurid tegid n.n. hüppeid üle jaamaesise. Viimati oli neid üks salk jaama ees trepil. Samas kõlas seest midagi kogupaugu taolist, mitu meest kukkus trepile.

„Mis sa, poiss, vahid seal värava vahel, saad veel tinava tagumenti!“ käratas mulle keegi vanem mees ja kükitasin maha. Kuulid aga vingusid meil endiselt üle peade. Jaamast kostis ikka veel püssiraginat, mis aegamööda vaibus. Tuli joostes üks kordnik, kes käsutas: „Minge siit minema. Aetakse mässumehi taga, te võite haavata saada!“ Muidugi, ma tunnen sellele mehe kaasa, kes aimata ei teadnud, et ta sealsamas oleks võinud ühe terroristi – minu – tabada...

Lonkisin siis koju, tundmata enam huvi millegi vastu. Heitsin magama ja uinusin silmapilkselt. Suur erutus oli oma töö teinud – varisesin lõpuks kokku.

Mäng on läbi...

Vist pealelõunani magasin ja siis kuulsin, et meie ettevõtte oli täielikult kokku varisenud. Kommuniste aetavat ülelinnaliselt hullusti tagas. Ikka veel pooleldi tuim läksin koolivendi otsima. Esimese käigu tegin Vakmani poodi. Seal istusid kahvatute nägudega Käär ja Lillakas, isegi viimane oli tujust ära kukkunud. „Noh, seltsimees, hakkame Venemaale minema,“ ütlesid nad mulle. Ent mina tundsin huvi vaid Richardi vastu. Ei – ta polevat koju ilmunud. Südames turgatas valusalt – vist ta on surnud (tegelikult ta sel hetkel veel elas). Käär ütles, et tulgu ma tingimata õhtupoolikul tagasi, et anda lõppotsust, kas hakkan nendega koos Venemaale minema või jään siia.

Vahepeal otsisin R. ja P. üles. Viimane oli saanud käest haavata „Ekstraktori“ vabriku juures. Kordniku poolt lastud kuul oli ta käsivarre pehme liha läbistanud, tekitamata suuremat viga. R. oli terve, aga kõige pessimistlikum. Pidasime nõu mis pidasime, igati leidsime, et olukord on sant. Minu Venemaale mineku nõu laitsid aga sõbrad maha – sellest ei tulevat midagi head.

Läksin ja teatasin sellest õhtul Käärile ja Lillakale. Neil oli kahju. „Ole ikka – tule Venemaale paneme sind kohe ülikooli. Sul on mässumehena nüüd suured teened, kus sellega!“

„Ei, ma parem lõpetan parem siin kooli, siis ehk antakse mu suur rumalus võib-olla võimude poolt andeks,“ ütlesin vaikselt ja jätsin meestega hüvasti, kes ütlesid end öösi jalgsi teele asuvat.

Pisarad tikkusid silma, mitte et mul meestest oleks olnud nii kahju, ei, tükk nooruse unistusi oli armetult kokku varisenud. Ühtlasi asus hinge määramatu tühjus.

Mõistsin selgelt, et kõik, mis ma olin teinud, polnud põrmugi ilus, ei iseenda, vanemate ega isamaa vastu.

Juba samal päeva katkes mul punastega hingeline side... lõplikult. Sest kogu see hirmus hommik seisis mul veel selgelt silme ees ja seisab tänapäevani. Ei soovitaks midagi säärast üle elada ühelgi koolipoisil, kes on vaid 16-aastane ja hakkab poole aasta pärast kooli lõpetama...

Areteerimine

Ka ei soovita ma ühelegi, isegi oma vihasemale vaenlasele sääraseid öid, mis nüüd järgnesid. Kujutlege vaid endale, et käisime kõik kolm rahulikult koolis edasi, andmata väliselt märki, mis meiega oli tõeliselt juhtunud! Olime isegi nii „jultunud“, et astusime kaitseliidu liikmeks, vähemalt pandi meie nimed koolis sellisena kirja. Tundsime end juba kogunud löögimeestena, seesugusest on kaitseliidus ikka enam kasu kui poisikestest, kes pole iial relva käes hoidnud!

Aga öösiti polnud und ... kui oligi, siis iga mööduv auto äratas unest. Ja mäletan ööl vastu 31. detsembrit olin äärmiselt rahutu, uni ei tahtnud tulla. Ning vaevu sain pärast keskööd uinuda, kui läbi une kuulsin, kuis meie lähedal peatus üks auto. Ärkasin ja minuti pärast koputati uksele.

„Kes on?“ küsis isa.

„Politsei! Uks avada!“ tuli väljast resolootne vastus. Ja viivu pärast oli tuba sõjariistus mehi täis – politseinikke, kaitseväelasi, kaitseliitlasi, kes kõik uudistasid kõhna poissi, kes värisevate kätega riietus ja teadis, et nüüd ei ole enam isakodusse tagasipöördumist.

„Poiss, mis sa teinud oled?“ küsis isa.

Ma heitsin vaid käega, ei saanud rääkida, sõnad surid suulaele. Midagi pitsitas kõri, jätsin omastega vaikselt jumalaga ja sõit läks lahti 5. jaoskonna poole. Koomilise juhtumi pidin seal läbi elama, nii koomilise, et veel praegu kipub naer peale, kui sellele tagasi mõtlen. Nimelt istus laua taga paks mees, kaitseliidu side ümber käe. Astusin ta ette, arvasin, et tal on minuga asja.

„Mis te number on?“ küsis paks mees ja pistis nina paberitesse.

„See – mul pole veel numbrit.“ Ise mõtlesin, et küllap küsib vangi numbrit, olin kuulnud, et need saksad kannavad numbrit seljas.

„Kuidas ei ole? Peab olema! Missugusele postile te pidite asuma?“ kurjustas vana minuga edasi. Ma sain ainult õlgu kehitada, siis pistis mu areteerijad laginal naerma.

„Tohoh hullu,“ ütles üks kapten, „te tahate äsja areteeritud terroristi saata kaitseliitlasena postile.“ Ja naeris nii, et ruum vappus. Naersin ise ka kaasa, kuigi naermiseks oli häbenemata vähe põhjust.

Jätan eluga hüvasti

Edasi sõidutati mind kaitsevägegede staapi, hakati üle kuulama. Öeldi, et salata ei maksa midagi, K. ja P. on juba areteeritud, kõik on klaar. Võimud teadsid meie pattusid juba ammu. 7. dets. paiku Lehtses areteeritud Käär oli meie tunnusmärgid nii peenelt välja lobisenud, et hirm mõelda. Iga minut oleks meid võidud areteerida, ent ometi lasti see poolaasta koolis lõpuni käia ja alles siis areteeriti. Mõtlen, sama hästi oleks meil võidud ka kool lõpetada lasta, meil poleks uneski meele tulnud enam kusagile plagama panna.

Olin vahepeal pärast ülekuulamist Pagari tänava keldris, jätsin eluga jumalaga. Vaid süüa nõudsin endale – sain heeringat ja leiba, vett peale. Olin eluga teinud endamisi juba lõpuarve, mind valdas kummaline rahu. Kui surra – mis siis! Surm tuleb ikkagi lühike ja valutu! Vaid kahju oli, nii lõputult kahju enesest. Viimane surmaeelne mõttekäik oli õieti veider. Vaatlesin oma käsi – need olid kitsad ja kahvatud. Naeruväärt, kunagi unistasin, et nendest kätest saavad kirjaniku käed. Veeretasin sääraseid mõtteid külma rahuga, teades, et enam ei ole pääsemist.

Ellumõistetud!

Siis aga tabas meid uus löök, rõõmustav, inimlik löök. Major F., kes meie peamiseks ülekuulajaks oli, lasi meid kaitseministeeriumi keldritest eskorteerida üles teisele-kolmandale korrale ja kuulas veelkordselt üle. Siis rääkis teises toas telefoni teel midagi linna komandandiga ja tuli säraval näol tagasi: „Poisid, te jääte ellu, ei lähe sõjaväljakohtu alla. Anname teid kodanlise prokurööri kätte, see teeb siis teiega imet. Saate mõned aastad, istute ära! Olete noored ja tugevad, kannatate välja!“

Kuidas – jääme ellu? See läbis keha tulise joonena. Isiklikult ärkasin sääre jutu peale nagu uuesti ellu. Meid ei lasta siis maha. Õige, siis hakkasin taipama, et ametivõimudel meie vastu oli nagu mingi sümpaatia. „Pagana kanged poisid,“ rääkisid ohvitserid, „julged nagu metslased. Tulevad paljaste kätega terve riigi vastu mässama. Sääraseid oleks vabadussõja ajal tarvis läinud, aga noh, sellal olite noored. Saite oma tuleristimise teisel viisil.“

Kolonel L. ütles mulle ülekuulamisel naerdes: „Oleks minu teha, annaksin teile keretäie vitsu ja saadaksin koju. Siis teaksite, et ei maksa teinekord mässama hakata. Aga teate, seadus on seadus, sellepärast lähete kohtu alla.“ Major F. viis meid autol keskvanglasse, naljatles ja ütles: „Mina olen teie heaks kõik teinud, mis sain. Rohkem ma ei saa – olge viksud poisid.“

See oli 31. detsembri hilisõhtul. Uut aastat võtsime vastu juba keskvangla tapikambris, lamades kõval põrandal, vaid palitu külje all. Oli küll paha ja õõvastav olemine, aga üks päike paistis siiski läbi hinge – elu. Meid oli küll vilets saatus ootamas, ent olime siiski elus. Jäi üle oodata, vaid kohtupäeva. Kohus meie üle venis siiski pikemale, kui söandamise arvata.

„Kolhoosnikuna“ vanglas

Alul paigutati meid keskvanglas kuulsasse 3. jaoskonda, kus oli nn „pujäänide“ osakond. K. oli kambris nr. 20, P. nr. 11 ja mina nr. 22. Kasvatavaks seltskonnaks oli meil igasugu pikanäpumehi, mörtsukaid ja muid tüüpe. Õnn oli, et teiste hulka oli mõni poliitiline vang ära eksinud. Viimased hoidsid omavahel kokku ja moodustasid midagi „kolhoosi“ taolist, ladudes oma kodust järgi toodud söögikraami ühte ja seda ühiselt tarvitades. Sel viisil sigines meiegi kambrisse kolhoos, mille vanemaks sai automaatselt kristlik kommunist M., kes oma juures oli pärast mässu varjunud teedeminister Karki mörtsukat Vakkerit.

Üldiselt suhtusid kriminaalvangid minusse siiski kuidagi aupakkuvalt, ei julgenud ette võtta sündmatuid naljasid. Sest eks ma istunud ju „surmaparagrahvide“ põhjal kinni. Meid süüdistati U. R. S. § § 51 ja 100 ning S. R. S. § 273 p. 1 järgi, millised paragrahvid nägid ette eluaegse sunnitöö või surmaotsuse. Paar korda talutati meid rauduskäsi läbi linna uurija juurde ja kord süüdistusakti lugema.

Kohus tuleb

Kohtupäev oli kindlaks määratud 25. maile 1925. Ootasime seda siiski teatud ärevusega. Kohtu poolt oli meile kaitsjaks määratud vandeadvokaat Gutkin, too mees käis meiega korra vanglas kõnelemas ja ütles, ei maksvat midagi salata. Ega me ei salanudki, kuigi advokaadihärrale säärane mulje jäi. Aga ühe kasuliku õpetuse andis ta meile siiski – end kohtus hästi üleval pidada ja võimalikult hästi riietuda. Pidasime nendest näpunäidetest kinni ja 28. mai hommikul asusime kolmekesi S. Patarei tänava poole teele. Olime omale kõik paremad hilbud ümber otsinud, nägime üsna viksid poisid välja.

Ilm oli ilus ja kevadine – tundsin enda sisimas nagu uut lootust tärkavat. Liiatigi oli advokaat öelnud, et ta nõuab meie õigeksmõistmist. See kõik andis lootust ja paisutas rinda uuele elule. Kohus algas kell 10 hommikul ja esimesed etteminejad olid mingisugused muud punased tegelased, kes kõik kõvasti sunnitööga karistada said. See viis südame saapasääre. Mida oli siis meil, mässumeestel head oodata. Liiatigi rõhus mind, et olin vahepeal saanud 17-aastaseks. See oli juba lapseeest väljajõudmine, mine tea, mida kohus otsustab?

Pisarad kohtusaalis

Lõpuks saime oma asjadega pärast lõunat siiski ette. Oli märgata, et meie asi tänu ajakirjandusele suurt huvi oli äratanud, kohtusaal oli inimestest tulvil. Lehemeeste laud oli ka täis, need silmitsesid meid uudishimulikult.

Vana lehemees T. tähendas mulle hiljem, et niipea kui ta meid näinud, haistnud ta suurepärasest protsessikirjeldust. Ja virutanudki oma lehekülje osa täis traagilist kirjutist, mille kirjutamise juures nutnud ise, nutnud veel rohkem lugejad.

Nuttis ka kohtusaal, kui meie asja arutati. Oli aeg-ajalt kuulda nuukseid, kuigi enamjaolt olid kõik võõrad inimesed. Millegipärast oli neil mulje ja arvamine, et küllap need poisikesed surma mõistetakse. Säärast arvamist meil endil aga kaugeltki polnud, advokaadid ja ametivõimud olid meile mõista annud, et nii hull pole asi kaugeltki.

Kohus arutas asja koosseisus: eesistuja kapten (kindral) Helk, liikmed major Ainson ja kapten Elb. Mõlemad viimased ohvitserid vaatlesid meid vahetevahel protsessi vältel sõbraliku muigega, see tekitas hinge julgustunde. Vastasime kõigile etteantud küsimustele korrektselt ja lühidalt, kohtul polnud vaja meile noomitust avaldada pisimaski asjas, nagu see tavaliselt poliitilistel protsessidel kippus ette tulema. Meie teadsime, et meie pääsmine pole mitte salgamises ja räuskamises, vaid ainult korralikus ülalpeos.

Tõendasime, et oleme süüdi süüdistusaktis ette pandud süütegudes, eitasime kõike seda, et olime tegutsenud ettekavatsetult. Sest lõppude-lõpuks me ei läinud mitte mässama, vaid mingile koosolekule. Nii oli ettekavatsus vaid kaudne.

Vanemad tunnistavad laste kasuks

Piinlik ja sant tunne oli, kui meie kõikide vanemad tunnistajatena ette kutsuti. Muidugi – vanemad kõnelesid meist ainult kiitvalt. Sama kõnelesid ka kooliõpetaja tunnistused, mis kirjalikult avaldati. Minu isa pidas kohtule õige mõjuva ja lühikese kõne.

„Austatud kohus,“ ütles ta, „praegu seisab minu poeg siin süüpingis. Kahe aasta eest oli puusärgis tema ema, kes suri tiisikusse. Kui ma nende kahe nägusid praegu võrdlen, siis pean tunnistama, et nad on nii ühtemoodi, et mulle näib, nagu oleks minu poeg praegu puusärgis. Rohkem pole mul midagi öelda, palun austatud kohut seda asjaolu karistuse määramisel arvesse võtta.“

Säärase jutu peale kuuldus kohtusaalist nuukseid. Need olid emad, kes nutsid. Nägin, kuis ka mehed pühkisid silmi. Traagilisuse vari oli vallutanud protsessi täielikult. Lõbusama tuju tekitas P. isa, kes oli tubli suurte vuntsidega töövoorimees. Ta ütles lühidalt ja selgelt, et mõistetagu ta poeg õigeks, see olevat mässama meelitatud. Kui poeg vaba, küllap ta mõistab teda ise karistada.

Peaaegu vahemärkusena juure lisama, et ma tol ajal tegelikult väga surnu nägu ei olnudki. Olin vanglas olles muutnud võrdlemisi tusedaks, tänu meie „kolhoosile“, kus igal hommikul joodi lännikutäis kakaod, söödi ohtralt saia ja vorsti, võid... muidki häid palasid. Muutusin näost paksuks. Kuid arvatavasti olin kohtus kahvatu – see tekitas illusiooni minu haiglasest olekust.

Kerge karistus raskele süüteo

Meie protsess arenes suhteliselt libedalt. Prokurör, kelle süüdistuskõnet nii väga kartsime, viis meie süüteo surmaparagrahvide alt üle alaealiste paragrahvidele, kus säärase süüteo eest lubati karistust 10-12 aastat. Oma süüdistuskõnes prokurör märkis terve rea pehmendavaid asjaolusid ja ütles lõpuks:

„... Minu arvamisenä oleks siin paras karistusmäär 3 aastat vangistust!“

Prokurör nõuab meile karistuse alammäära! Sellega lõikas ta meie advokaatidelt sõnast suust ja Gutkin ehmatas meid siis sellega, et meid palus õigeks mõista, kuna meie kuritegu oli pandud toime ähvarduse mõjul.

Tema jutt oli küll ilus, kuid vaevalt me sõandasime õigeksmõistmist loota. Sest süütegu oli lõpuks ikkagi tehtud ja ingelpuhtad polnud me selles suhtes ükski. Sest ega meid keegi ju vägisi Tõnismäele ei vedanud, oli ikka omal ka tuhin minna.

Närveerides jalutasime kaebealuste toas edasi-tagasi. Mis tuleb? Kas kolm aastat või enam? Üle tunni aja tegi kohus otsust. Siis kutsuti meid ette. Rahvas vangutas päid – otsusetegemine oli tublisti viibinud, ega see head ei tähendavat!

Kohus tuli, tõusime püsti. Kohtu eesistuja hakkas ette lugema kohtuotsust.

„Eesti Vabariigi nimel... kohus otsustas ... mõista“ kumisesid sõnad me kõrvus. Ja siis pidime rõõmu pärast kohtus lakke hüppama. Minule ja P-le oli määratud karistuseks 3 aastat vangistust, K-le 2 aastat parandusmaja ja kuigi ta oli meist vanem ja kõige vähem süüdi, siis oli tema karistuse pehmuse juures ette toodud põhjendus: „arvesse võttes tema äärmist rumalust ja arenematust...“ Selle üle sai hiljem veelgi paljugi nalja heita. Mäletan, kui kohtuotsus oli ette loetud, siis oli väljas juba pime. Meid hakati vanglasse tagasi viima, enam raudu ei pandud. Sest kardetud mässumeestest olid saanud selle päeva jooksul koguni väikest karistust kandvad isikud – milleks enam raudu?

Tänavaile oli kogunenud rahvahulk, kes meid uudistas, oli soe ja ilus õhtu, kusagil lähedal laulis noorrahvas, levis meeldivat noorte kaselehtede aroomi. Ning lisaks sellele lisaks veel kerge karistus, see tekitas õige roosilise meeleolu.

Täis uusi lootusi ja hellitades kõiksugu mõtteid, jõudsime vanglasse tagasi ja magasime sel ööl kõik õiglase und – tõelist ja magusat und kord ometi pooleaastase vaheaja järgi.

Kuidas surid Käär ja Lillaks

Nüüd katkestan jutustuse omaenda saatuselt ja märgin vaid, et jumala veskid jahvatavad pikkamööda ja et saatus teed on imelikud. Nende labaste lausete taga aga peitub tõeteragi.

Selles veendusin, kui pärast kohtuotsust olin ümber paigutatud kamber nr. 7-sse. See oli härraskamber, mind paigutati sinna kasvatuslikus mõttes, samas oli ka P. Viibisime päris leebes seltskonnas.

Meie kaaskanntajaskonna moodustasid pangadirektorid, komissar, konstaablid, ohvitserid, ärijuhid, kassapidajad, riigiametnikud...

Keegi tähendas, et nii peen seltskond, et kui neid vange näeks vabaduses nii palju korraga ühekoos, siis nad sel hetkel kindlasti viibiksid kas või „Lindenis“.

Igatahes oli selles kambris elu parem ja kombes viisakad, koguni üliviisakad. Ajaviiteks käis härrasrahvas töötoas valmistamas koolivihkusi ja eksportmunade-karpe, käisin minagi. Pool töötasust makseti vanglas välja, teine pool jäi sisse. Kui kord vaba mehena karistusest vabastatud olin, siis oli mul töö tulemusena 80 krooni taskus. Väike raha, aga alguseks oli seda küllaldaselt.

Juhtus siis niiviisi, et meie härrastekambrisse eksis ära endine sõjaväelane W. Ta oli teeninud soomusrongil, kuhu tuli Põhja-Lääne armeest nooremleitnandina. Saatus tahtis niiviisi, et see mees oli minu mässuülemuste Kääri ja Lillaka tabamisel ja hukkamisel tegev.

Tema teadis mulle jutustada nende kahe viimastest tundidest, Käär mäletatavasti tunnistas kõik üles, mida aga selle öö sündmustest mäletas. Oli kirjeldanud meie, s.o koolipoiste välimust nii täpselt, et iga võhik oleks meid tema kirjelduse ära tunda võinud. Enda kohta oli ta tunnistanud, et tulnud Venemaalt siia rumala peaga, meelitasime peale. Lillakas ei püüdnud ülekuulamisel midagi varjata. Ta tunnistas, et oli toiminud ettekavatsetult. Nad mõlemad mõisteti soomusrongi ohvitseridest moodustatud sõjaväljakohtu poolt surma. Otsuse täideviimisel jäänud Lillakas rahulikuks, kuna Käär soovinud sidet silmade ette...